

กฎแห่งจิต

พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท)

ศึกษาธรรมเพื่อพ้นความทุกข์

การศึกษาระบบในทางพระพุทธศาสนานั้น เราศึกษาไปเพื่อหาทางพ้นทุกข์ เพื่อความสงบสุขเป็นจุดสำคัญ จะศึกษาเรื่องรูป เรื่องนาม เรื่องจิต เรื่องเจตสิกก็ตาม ก็เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์เท่านั้นจึงจะถูกทาง มิใช่เพื่ออย่างอื่น เพราะทุกข์มันมีเหตุเกิด และมีที่ของมันอยู่แล้ว

ฉะนั้นสิ่งเหล่านี้ถ้าเราเข้าใจเสียว่า มันจะเป็นจิตที่ข่างมันเถอะ เมื่อมันนิ่งอยู่อย่างนี้ก็คือปกติของมัน ถ้าว่ามันเคลื่อนไหวก็เป็นสังขาร (การปรุงแต่ง) แล้ว มันจะเกิดยินดีก็เป็นสังขาร มันจะเกิดยินร้ายก็เป็นสังขาร มันอยากจะไปโน่น ไปนี่ก็เป็นสังขาร ถ้าไม่รู้เท่าสังขาร ก็วิ่งตามมันไป เป็นไปตามมัน เมื่อจิตเคลื่อนไหวเมื่อใด ก็เป็นสมมุติสังขารเมื่อนั้น **ท่านจึงให้พิจารณาสังขาร คือจิต มันเคลื่อนไหวในตัวเอง**

เมื่อมันเคลื่อนไหวออกไปก็เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ท่านให้พิจารณาอันนี้ ท่านจึงให้รับทราบสิ่งเหล่านี้ไว้ ให้พิจารณาสังขารเหล่านี้ ปฏิเสธรูปบาทธรรมก็เหมือนกัน อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป ฯลฯ เราเคยเล่าเรียนมา ศึกษามากก็เป็นความจริงคือ ท่านแยกเป็นส่วนๆ ไป เพื่อให้ให้นักศึกษารู้ แต่เมื่อมันเกิดมาจริงๆแล้ว ท่านมหนะบไม่ทันหรือ

รู้จากปริยัติต่างกับรู้จากปฏิบัติ

อุปมาเหมือนเราตกจากยอดไม้ก็ดับถึงดิน โน่น ไม่รู้ว่ามันผ่านกิ่งไหนบ้าง จิตเมื่อถูกอารมณ์ปั๊บขึ้นมา ถ้าชอบใจก็ถึงดีโน่น อันที่ติดต่อกันเราไม่รู้ มันไปตามที่ปริยัติรู้นั่นเอง แต่มันก็ไปนอกปริยัติด้วย มันไม่บอกว่า ตรงนี้เป็นอวิชชา ตรงนี้เป็นสังขาร ตรงนี้เป็นวิญญาณ ตรงนี้เป็นนามรูป มันไม่ได้ให้ท่านมหาอ่านอย่างนั้นหรือ เหมือนกับการตกจากต้นไม้ ท่านพูดถึงขณะจิตอย่างเต็มที่ของมันจริงๆ อาตมาจึงมีหลักเทียบว่า เหมือนกับการตกจากต้นไม้ เมื่อมันพลาดจากต้นไม้ไปปั๊บ มิได้คิดว่ามันก็นิวก็ฟุด เห็นแต่มันตมถึงดินเจ็บแล้ว

ทางนี้ก็เหมือนกัน เมื่อมันเป็นขึ้นมา เห็นแต่ทุกข์ โสกะปริเทวะ ทุกข์ โน่นเลย มันเกิดมาจากไหน มันไม่ได้อ่านหรือ มันไม่มีปริยัติที่ท่านเอาสิ่งละเอียดนี้ขึ้นมาพูด แต่ก็ผ่านไปทางเส้นเดียวกัน แต่นักปริยัติเอาไม่ทัน

ฉะนั้น ท่านจึงให้ยืนตัวว่า อะไรที่เกิดขึ้นมาจากผู้รู้อันนี้ **เมื่อผู้รู้รู้ตามความเป็นจริงของจิตหรือเจตสิกเหล่านี้ จิตก็ไม่ใช่เรา** สิ่งเหล่านี้มีแต่ของทั้งทั้งหมด ไม่ควรเข้าไปยึดไปหมายมันทั้งนั้น

เรียนรู้เรื่องจิตเพื่อปล่อยวาง

สิ่งที่เรียกว่าจิตหรือเจตสิกนี้ พระศาสดามีไขให้เรียนเพื่อให้ติด ท่านให้รู้ว่าจิตหรือเจตสิกเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เท่านั้น มีแต่ท่านให้ปล่อยยี่หว่างมัน เมื่อเกิดมาก็รับรู้ไว้ รับทราบไว้ ตัวจิตนี้เอง มันถูกรอบรมาแล้ว ถูกให้พลิกออกจากตัวนี้ เกิดเป็นสังขารปรุงไป มันก็เลยมาปรุงแต่งเรื่อยไป ทั้งดีทั้งชั่วทุกสิ่งทุกอย่างให้เกิดเป็นไป สิ่งทั้งหลายเหล่านี้พระศาสดาให้ละ แต่ต้องเรียนรู้ อย่างนี้เสียก่อน จึงจะละได้ ตัวนี้เป็นตัวธรรมชาติอยู่อย่างนี้ จิตก็เป็นอย่างนี้ เจตสิกก็เป็นอย่างนี้

อย่างมรรค ปัญญาอันเห็นชอบ เห็นชอบแล้วก็ดำริชอบ เจริญชอบ ทำการงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ เหล่านี้เป็นเรื่องของเจตสิกทั้งนั้น ออกจากผู้รู้นั้นเอง เหมือนกับตะเกียงเป็นตัวผู้รู้ ถ้ารู้ชอบ ดำริชอบ อย่างอื่นก็ชอบไปด้วย เหมือนกับแสงสว่างของตะเกียง มันจะเป็นอย่างไรก็ช่างมัน มันเกิดจากผู้รู้นี้ ถ้าจิตนี้ไม่มี ผู้รู้ก็ไม่มีเช่นกัน มันคืออาการของพวกนี้

ฉะนั้น สิ่งเหล่านี้รวมแล้วเป็นนามหมด ท่านว่าจิตนี้ก็คือจิต มิใช่สัตว์ มิใช่บุคคล มิใช่ตัว มิใช่ตน มิใช่เรา มิใช่เขา ธรรมนี้ก็สักว่าธรรม มิใช่ตัวตนเราเขา ไม่เป็นอะไร ท่านให้เอาที่ไหน เวทนาที่ดี สัญญาก็ดี สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ล้วนแต่เป็นขันธห้า ท่านให้วาง

สมณะและวิปัสสนาอยู่ด้วยกัน

ฉะนั้น ภาวนาก็เหมือนกับไม้ท่อนเดียว วิปัสสนาอยู่ปลายท่อนทางนี้ สมณะอยู่ปลายท่อนทางนั้น ถ้าเรายกไม้ท่อนนี้ขึ้น ปลายท่อนไม้จะขึ้นข้างเดียวหรือสองข้าง ถ้ายกไม้ท่อนนี้ขึ้น ปลายทั้งสองก็จะขึ้นด้วย อะไรจะเป็นตัววิปัสสนา อะไรจะเป็นตัวสมณะ ก็ตัวจิตนี้เอง และเมื่อจิตสงบแล้ว ความสงบเบื้องต้นสงบด้วยสมณะ คือสมาธิธรรม ทำให้จิตเป็นสมาธิมันก็สงบ ถ้าความสงบหายไปก็เกิดทุกข์ ทำไมอาการนี้จึงให้เกิดทุกข์ เพราะความสงบของสมณะเป็นตัวสมุทัยแน่นอน มันจึงเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อมีความสงบแล้วยังไม่จบ พระศาสดามองเห็นแล้วว่าไม่จบ ภพยังไม่สิ้นชาติยังมีอยู่ พรหมจรรย์ไม่จบ มันไม่จบเพราะอะไร เพราะมันยังมีทุกข์อยู่ ท่านจึงเอาตัวสมณะตัวสงบนี้พิจารณาต่อไปอีก ค้นหาเหตุผล จนกระทั่งท่านไม่คิดในความสงบ ความสงบก็เป็นสังขารอันหนึ่ง ก็เป็นสมมุติ เป็นบัญญัติอีก คิดอยู่นี้ก็คิดสมมุติ คิดบัญญัติ เมื่อคิดสมมุติ คิดบัญญัติก็ติดภพ ติดชาติ ภพชาติก็คือความตั้งใจในความสงบนี้แหละ ก็เป็นภพอีก เกิดอยู่อย่างนี้ ภพชาติเกิดขึ้นมา ทำไมพระพุทธเจ้าจะไม่รู้

ขันธห้าหรือความสงบยึดติดไม่ได้

ท่านจึงพิจารณา ภพชาติเกิดเพราะอะไร เมื่อยังไม่รู้ทำอะไรเหล่านี้ตามความเป็นจริง ท่านให้ยกเอาเรื่องจิตสงบนี้ขึ้นมาพิจารณาเข้าไปอีก สังขารที่เกิดขึ้นมาสงบหรือไม่สงบ พิจารณาเรื่อยไป จนได้เห็นว่า สิ่งเหล่านี้เหมือนก้อนเหล็กแดง ขันธห้าเหมือนกับก้อนเหล็กแดง เมื่อมันแดงรอบแล้วไปจบตรงไหนมันก็จะเย็นได้ มีที่เย็นไหม เอามือแตะข้างบนคูชิ ข้างล่างคูชิ แตะข้างโน้นข้างนี้

คูชิ ตรงไหนที่มันเย็น เย็นไม่ได้เพราะก้อนเหล็กมันแดงโรไปหมด ชั้นห้านี้ก็ฉันทัน ความสงบไปคิดไม่ได้ จะว่าความสงบเป็นเรา จะว่าเราเป็นความสงบไม่ได้ ถ้าเข้าใจว่าความสงบเป็นเรา เข้าใจว่าเราเป็นความสงบ ก็เป็นก้อนอึดตายอยู่นั่นเอง ก้อนอึดตายก็เป็นตัวสมมุติอยู่ จะนึกว่าเราสงบ เราฟังชาน เราดี เราชั่ว เราสุข เราทุกข์ อันนี้ก็เป็นภพเป็นชาติอยู่อีก เป็นทุกข์อีก ถ้าสุขหายไปก็กลายเป็นทุกข์ ถ้าความทุกข์หายไปก็เป็นสุข ก็ต้องเวียนไปนรกไปสวรรค์อยู่ ไม่หยุดยั้ง

พระศาสดาเห็นอาการจิตของท่านเป็นอย่างนี้ นี่แหละท่านว่าภพยังอยู่ ชาติยังอยู่ พรหมจรรย์ยังไม่จบ ท่านจึงยกสังขารขึ้นพิจารณาตามธรรมชาติ เพราะมีปัจจัยอยู่ที่นี่ จึงเกิดอยู่ที่นี่ ตายอยู่ที่นี่ มีอาการที่เคลื่อนไหวไปมาอยู่ที่นี่ ท่านจึงยกสิ่งนี้พิจารณาไป ให้รู้เท่าตามความเป็นจริงของชั้นห้า ทั้งรูปทั้งนามสิ่งทั้งหลายที่จิตไปคิด ทุกสิ่งทุกอย่างเหล่านี้ล้วนเป็นสังขารทั้งหมด เมื่อรู้แล้วท่านให้วาง เมื่อรู้แล้วท่านให้ละ ให้รู้สิ่งเหล่านี้ตามเป็นจริง ถ้าไม่รู้ตามความเป็นจริงก็ทุกข์ ก็ไม่วางสิ่งเหล่านี้ได้ เมื่อรู้ตามความเป็นจริงแล้ว สิ่งเหล่านี้ก็เป็นของหลอกหลวง สมกับที่พระศาสดาตรัสว่า จิตนี้ไม่มีอะไร ไม่เกิดตามใคร ไม่ตายตามใคร จิตเป็นเสรี รุ่งโรจน์โชติการ ไม่มีเรื่องราวต่างๆเข้าไปอยู่ในที่นั่น ที่จะมีเรื่องราวก็เพราะมันหลงสังขารนี่เอง หลงอัตตานั้นเอง

พระศาสดาจึงให้มองจิตของเรา เบื้องแรกมันมีอะไร ไม่มีอะไรจริงๆ สิ่งเหล่านี้มิได้เกิดด้วย มิได้ตายด้วย ถูกอารมณ์ดีมากระทบก็ได้ดีด้วย ถูกอารมณ์ร้ายมากระทบก็ได้ร้ายด้วย เพราะรู้ตัวของตัวอย่างชัดเจนแล้ว รู้ว่าสภาวะเหล่านี้ไม่เป็นแก่นสาร ท่านเห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ท่านให้รอบรู้ของท่านอยู่อย่างนี้

ไม่ตั้งใจไม่เสียใจคือไม่เกิดไม่ตาย

ตัวผู้รู้ที่รู้ตามความเป็นจริง ผู้รู้มิได้ตั้งใจไปด้วย มิได้เสียใจไปด้วย อาการที่ตั้งใจไปด้วยนั้นแหละเกิด อาการที่เสียใจไปด้วยนั้นแหละตาย ถ้ามันตายก็เกิด ถ้ามันเกิดก็ตาย ตัวที่เกิดที่ตายนั้นแหละเป็นวัฏฏะ เวียนว่ายตายเกิดอยู่ไม่หยุด

เมื่อจิตผู้ปฏิบัติเป็นอยู่อย่างนั้น ไม่ต้องสงสัย ภพมิใหม่ ชาติมิใหม่ ไม่ต้องถามใคร พระศาสดาพิจารณาอาการสังขารเหล่านี้แล้วจึงได้ปล่อยวางสังขาร วางชั้นห้าเหล่านี้ เป็นเพียงผู้รับทราบไว้เฉยๆ มันจะดีขึ้นมา ท่านก็ไม่ดีกับมัน เป็นคนดูอยู่เฉยๆ ถ้ามันร้ายขึ้นมา ท่านก็ไม่ร้ายกับมัน ทำไม่จึงเป็นอย่างนั้น เพราะมันขาดจากปัจจัยแล้ว รู้ตามความเป็นจริง ปัจจัยที่จะส่งเสริมให้เกิดไม่มี ตัวนี้ก็เป็นผู้รู้ขึ้นตัว ตัวนี้แหละเป็นตัวสงบ ตัวนี้เป็นตัวไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ตัวนี้มีไช้เหตุ มีไช้ผล ไม่อาศัยเหตุ ไม่อาศัยผล ไม่อาศัยปัจจัย หมดปัจจัย ลีนปัจจัย นอกเหนือเกิดตาย นอกสุขเหนือทุกข์ นอกดีเหนือชั่ว หมดเรื่องจะพูด ไม่มีปัจจัยส่งเสริมแล้ว เรื่องที่ เราจะพูดว่า จะคิดในสิ่งเหล่านี้ เป็นเรื่องจิตหรือเจตสิก

ฉะนั้นเรื่องจิตหรือเรื่องเจตสิกนี้ ก็เป็นเรื่องมีจริงอยู่ เป็นจริงอย่างนั้น แต่พระศาสดาเห็นว่ารู้ไปก็ไม่เกิดประโยชน์ ถ้ารู้แล้วเชื่อสิ่งเหล่านั้นก็ไม่เกิดประโยชน์อะไร หากความสงบไม่ได้ รู้แล้ว

ท่านให้วาง ให้ละ ให้เลิก เพราะจิตเจตสิกนี้เองนำความผิดมาให้เรา นำความถูกมาให้เรา ถ้าเราฉลาดก็นำความถูกมาให้เรา ถ้าเราโง่ก็นำความผิดมาให้เรา เรื่องจิตหรือเจตสิกนี้มันเป็นโลก พระศาสดาก็เอาเรื่องของโลกมาคู่โลก เมื่อรู้โลกได้แล้วท่านจึงว่า โลกวิทู ผู้รู้แจ้งโลก เมื่อท่านมาคู่สิ่งเหล่านี้จึงเป็นอย่างนี้

ปฏิบัติที่จิต

ฉะนั้น เรื่องสมณะหรือเรื่องวิปัสสนานี้ ให้ทำให้เกิดในจิตเสีย ให้เกิดในจิตจริงๆ จึงจะรู้จัก ถ้าไปเรียนตามตำราว่าเจตสิกเป็นอย่างนั้นๆ จิตเป็นอย่างนั้นๆ ก็เรียนได้ แต่ว่าใช้ระงับความโลภ ความโกรธ ความหลงของเราไม่ได้ เพราะเรียกไปตามอาการของความโลภ ความโกรธ ความหลง ความโลภมีอาการอย่างนั้นๆ ความโกรธมีอาการอย่างนั้นๆ ความหลงมีอาการอย่างนั้นๆ ไปเล่าอาการของมันเท่านั้น ก็รู้ไปตามอาการ พุดไปตามอาการ รู้อยู่ฉลาดอยู่ แต่ว่าเมื่อมันเกิดกับใจเรา จะเป็นไปตามอาการหรือไม่ เมื่อถูกอารมณ์ที่ไม่ชอบใจมากระทบ มันก็เกิดเป็นอาการขึ้นกับใจเรา เราคิดมันใหม่ เราวางมันได้ใหม่ อาการที่ไม่ชอบใจนั้นเกิดขึ้นมาเรารู้แล้ว ผู้รู้เอาความไม่ชอบใจไว้ในใจหรือเปล่า หรือว่าเห็นแล้ววาง

ถ้าเห็นสิ่งที่ไม่ชอบใจแล้วยังเอาไว้ในใจของเรา ให้เรียนใหม่ เพราะยังผิอยู่ ถ้ามันยิ่งแล้วมันวาง ให้ดูอย่างนี้ คุณจิตของเราจริงๆ มันจึงจะเป็นปัจจัยตัดตั้ง ถ้าจะพุดไปตามอาการของจิต อาการของเจตสิกว่ามีเท่านั้นดวง เท่านั้นดวง อาตมาว่าอย่างน้อยเกินไป มันยังมีมาก ถ้าเราจะไปเรียนสิ่งเหล่านี้ให้รู้แจ้งแทงตลอดหมดนั้น ไม่แจ้งมันจะหมดอย่างไร มันไม่หมดหรอก หมดไม่เป็น

ฉะนั้น เรื่องการปฏิบัตินี้จึงสำคัญมาก การปฏิบัติอาตมามีได้ปฏิบัติอย่างนั้น ไม่รู้ว่าจิตว่าเจตสิกอะไรหรอก คุณผู้รู้นี้แหละ ถ้ามันคิดชังท่านมหา ทำไมจึงชัง ถ้ามันรักท่านมหา ทำไมจึงรัก อย่างนี้แหละ จะเป็นจิตหรือเจตสิกก็ไม่รู้ จี้อาตมาจริงนี้ จึงแก้เรื่องที่มีมันรักหรือชังนั้นให้ออกจากใจได้ จะเป็นอะไรก็ตาม ถ้าทำจิตอาตมาให้หยุดรักหรือชังได้ จิตอาตมาก็พ้นจากทุกข์แล้ว จะเป็นอะไรก็ตาม มันสบายแล้ว ไม่มีอะไรมันก็หยุด เอาอย่างนี้จะพุดให้หลายๆ ก็ชังเขา มากก็ตาม มากก็จะมาอยู่ตรงนี้ และมันไม่มากไปไหน มันมากออกจากตรงนี้ น้อยก็น้อยออกจากตรงนี้ เกิดก็เกิดออกจากนี้ ดับก็ดับอยู่ที่นี่ มันจะไปไหน ท่านจึงให้นามว่าผู้รู้ อาการที่ผู้รู้รู้ตามความเป็นจริง ถ้ารู้ตามความเป็นจริงแล้ว มันก็รู้จิตหรือรู้เจตสิกนี้แหละ

จิต หรือเจตสิกนี้มันหลอกลวงไม่หยุดสักที เราก็ไปเรียนอาการที่มันหลอกลวงนั่นเอง ทั้งเรียนเรื่องมันหลอกลวง ทั้งถูกมันหลอกลวงเรายู่นั่นเอง จะว่าอย่างไรกัน ทั้งๆที่รู้จักมัน มันก็ลวงทั้งๆที่รู้ มันเรื่องอย่างนี้ คือเรื่องเราไปรู้จักเพียงชื่อของมัน อาตมาว่าพระพุทธเจ้าไม่ประสงค์อย่างนั้น ทรงประสงค์ว่าทำอย่างไรจึงจะออกจากสิ่งเหล่านี้ได้ ท่านให้ค้นหาเหตุของสิ่งเหล่านี้ขึ้นไป ฉะนั้น อาตมาปฏิบัติโดยไม่รู้จักมาก รู้จักเพียงว่า ศิลเป็นมรรค งามเบื้องต้นคือศีล งามท่ามกลาง

คือสมาธิ งามเบื่องปลายเป็นปัญญา สามอย่างนี้ดูไปดูมาก็เป็นอย่างเดียวเท่านั้น แต่ถ้าจะแยก
ออกเป็น 3 อย่างก็ได้

ปัญญามาก่อนศีล สมาธิ

การรักษาศีล ปัญญาต้องมาก่อน แต่เราพูดว่ารักษาศีลก่อน ตั้งศีลก่อน ศีลจะสมบูรณ์อย่าง
นั้นจะต้องมีปัญหา ต้องค้นคิด กายของเรา วาจาของเรา พิจารณาหาเหตุผล นี่ตัวปัญญานั้น
ก่อนที่จะตั้งศีลขึ้นได้ต้องอาศัยปัญญา

เมื่อพูดตามปรัยัติที่ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา อาตมาพิจารณาแล้ว การปฏิบัตินี้ต้องปัญญามาก
ก่อน มาดูเรื่องกายวาจา ว่าโทษของมันเกิดขึ้นมาอย่างไร ปัญหานี้ต้องพิจารณาหาเหตุผลควบคุม
กายวาจาจึงจะบริสุทธิ์ได้ ถ้ารู้จักอาการของกายวาจาที่สุจริตทุจริตแล้ว ก็เห็นที่ปฏิบัติ ถ้าเห็นที่
ปฏิบัติแล้ว ก็ละสิ่งที่ชั่ว ประพฤติสิ่งที่ดี ละสิ่งที่ผิด ประพฤติสิ่งที่ถูกเป็นศีล ถ้ามันละผิดให้ถูก
แล้วใจก็แน่วแน่เข้าไป อาการที่ใจแน่วแน่นั่นคง มิได้เล็งเลสงสัยในกายวาจาของเรานี้เป็นสมาธิ
ความตั้งใจมั่นแล้ว เมื่อตั้งใจมั่นแล้ว รูปเกิดขึ้นมาเสียงเกิดขึ้นมา พิจารณามันแล้ว นี่เป็นกำลังตอน
ที่สอง เมื่อรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เกิด
ขึ้นมาบ่อยๆ ได้พิจารณาบ่อยๆ ด้วยอาการที่เราตั้งใจมิได้ผลอ จึงรู้อาการของสิ่งเหล่านี้ มันเกิดตาม
ความเป็นจริงของมัน เมื่อรู้เรื่อยๆ ไปก็เกิดปัญญา เมื่อรู้ตามความเป็นจริง ตามสภาวะของมัน
สัญญาจะหลุด เลยกลายเป็นตัวปัญญา จึงเป็นศีล สมาธิ ปัญญา คงรวมเป็นอันเดียวกัน

ถ้าปัญญากลับขึ้น ก็อบรมสมาธิให้มั่นคงขึ้นไป เมื่อสมาธิมั่นคงขึ้นไป ศีลก็มั่นก็สมบูรณ์
ยิ่งขึ้น เมื่อศีลสมบูรณ์ขึ้น สมาธิก็กลับขึ้นอีก เมื่อสมาธิกลับขึ้น ปัญญา ก็กลับยิ่งขึ้น สามอย่างนี้เป็น
ไวพจน์ซึ่งกันและกัน สมกับพระศาสดาตรัสว่า มรรคเป็นหนทาง เมื่อสามอย่างนี้ก็กลับขึ้นมาเป็น
มรรค ศีลก็ยิ่ง สมาธิก็ยิ่ง ปัญญา ก็ยิ่ง มรรคนี้จะฆ่ากิเลส โลกเกิดขึ้น โกรธเกิดขึ้น หลงเกิดขึ้น มี
มรรคเท่านั้นที่จะเป็นผู้ฆ่าได้